

NÉMETH ISTVÁN

A NÉMET BIRODALOM 1945-BEN

A szövetségesek Németország-tervei

A háború utáni Németország állami létének kialakítása 1943 októberére nyúlik vissza, amikor a szövetséges külügyminiszterek első moszkvai külügyminiszteri konferenciájukon elhatározták, hogy londoni székhelyű Európai Tanácsadó Bizottságot (*European Advisory Commission – EAC*) állítanak fel a háború utáni Európa sorsának közös tervezésére és a szövetségesek együttműködésének biztosítására.¹ Cordell Hull amerikai külügyminiszter a Hitler-ellenes koalíció közös Németország-politikáját két memorandum-ban foglalta össze. Ezek alapja a demilitarizálás, náciitlanítás, demokratizálás és a gazdasági egység megőrzése volt.

Németország megszállási övezeteinek határait a berlini szektorfelosztással együtt végül is az 1944. szeptember 12-én Londonban aláírt egyezményben rögzítették. Egyetértés jött létre az övezetek és Berlin szektorális felosztásának elvéről, illetve a határok meghúzásáról. A londoni jegyzőkönyv területi megállapításai a háború utáni fejlemények legfontosabb dokumentuma lett.

A németországi ellenőrzési rendszer struktúrájáról és módozatairól az 1944. november 14-ei egyezmény rendelkezett. Így az amerikai, brit és szovjet kormány 1945 elejére egyetértésre jutott abban, hogy Németországot, a béke veszélyeztetőjét ki kell kapcsolni a nagyhatalmak sorából, meg kell szüntetni a kontinentális Európában megszerzett gazdasági hegemoniáját, és ártalmatlanná kell tenni a náci ideológia fészket.²

A „három nagy” 1945. februári jaltai konferenciájukon négy pontban állapodott meg: rögzítették Németország négy megszállási övezetre való fel-

Németország
újjaépítésének fő
terhét ezek a legendás
romeltakarító
asszonyok viselték.
[...] Ugyanakkor
a szovjet megszállás
során a katonák német
nők százazreit
erőszakolták meg.
1945 májusában
Berlinben kb.
1000 öngyilkosság
történt.

osztását s a francia igények brit és amerikai övezetből való kielégítését: megkapta Baden és Württemberg egy részét, a brit övezetből pedig a Saar-vidéket és Rajna-vidék–Pfalzot; felállították a berlini székhelyű Szövetséges Ellenőrző Tanácsot mint legfelső igazgatási szervüket; elhatározták a nemzetiszocializmus és a militarizmus felszámolását, Németország teljes leszerelését és náciatlanítását; s a németeket jóvátételre kötelezték az elkövetett rombolások arányában. Mivel a Németországtól Lengyelország javára elcsatolt területek nagyságában nem sikerült megállapodni, a konferencia nyilatkozatában kijelentették, hogy „Lengyelország területének jelentékenyen növekednie kell északon és nyugaton. Úgy vélik, hogy e területnövekedés terjedelme felől megfelelő időpontban ki kell kérni az ideiglenes lengyel nemzeti egységkormány véleményét, és Lengyelország nyugati határainak végleges megállapítását a békekonferenciáig el kell halasztani.” A Szovjetunióknak a brit delegáció ellenében sikerült előzetesen rögzíteni a német jóvátétel nagyságára és megoszlására irányuló kívánságait, miszerint a jóvátételek teljes összege 20 milliárd dollár legyen, és ennek ötven százaléka a Szovjetunióknak jusson. A jóvátételt Németországtól három formában kell behajtani: egyszeri behajtás a Németország megadását vagy a szervezett ellenállás megszűnését követő két év folyamán a Németország területén vagy azon kívül lévő német nemzeti vagyonból; a folyó termelésből származó évenkénti áruszállítások meghatározandó ideig; a német munkaerő felhasználása.³

Hitler 1945. április 30-án öngyilkos lett, hogy „elkerülje a leváltás vagy a kapituláció szégyenét”. Előtte még Goebbelst birodalmi kancellárnak, Dönitz nagydmirálist pedig birodalmi elnöknek és a Wehrmacht főparancsnokának nevezte ki. Az „ügyvezető kormány” Flensburgba húzódott vissza, és nem tehetett mást, mint a vereséget beismervé utasítást adott a részleges kapitulációra.

Feltétel nélküli kapituláció, szövetséges kormányzás

■ A német Wehrmacht feltétel nélküli kapitulációját 1945. május 7-én 2 óra 41 perckor Dönitz megbízásából Alfred Jodl vezérezredes írta alá Reimsben, Eisenhower tábornok főhadiszállásán. Szovjet követelésre május 8-án 23 óra 01 perckor Berlin-Karlshorstban, a németországi szovjet hadseregek főhadiszállásán megismételték az aktust, ezúttal Keitel vezértábornagy, Friedeburg vezértengernagy és Stumpff Luftwaffe-vezérezredes részvételével. Az ezerévesre tervezett nemzetiszocialista birodalom totális vereséggel fejezte be tizenkét éves fennállását.

A kapituláció 1945. május 9-én 0.01 óraker lépett életbe. A nemzetiszocialista Német Birodalom európai szövetségesei – Olaszország, Románia, Finnország, Bulgária és Magyarország – már korábban feladták a harcot, és legtöbbször elfordult Németországtól. Európában véget ért a második világháború. Néhány hónappal később, szeptember 2-án a szövetségesek kapitulációra kényszerítették a terjeszkedő nagyhatalmak harmadik tagját, Japánt is. Így vereséget szenvedett a Berlin–Róma–Tokió „világpolitikai háromszög”, amely önálló európai, földközi-tengeri és kelet-ázsiai „nagyterre” készült.

A német Wehrmacht feltétel nélküli kapitulációjával és a Német Birodalom vereségével kezdődő időszakot a német történelem „legbonyolultabb” éveiként tartjuk nyilván, mert e folyamatban valamennyi világhatalom részt vett.⁴ A Német Birodalom állami szervezete már az „összeomlás” előtt szétesett. Miután a győztes hatalmak szétzúzták a birodalmi hivatalokat és a Nemzetiszocialista Német Munkáspártot (NSDAP), a lakosságot és az alárendelt közigazgatást az önszerveződés állapotába vetették vissza.

Németország 1937. évi területe keleti részeinek igazgatását (vagyis állami területének egyharmadát) a Szovjetunió közvetlenül átadta a Lengyel Népköztársaságnak,

illetve az Oroszországi Föderációnak. A fennmaradó részt négy megszállási övezetre osztották: amerikai (fővárosa: Frankfurt am Main), angol (fővárosa: Bad Oeynhausen), francia (fővárosa: Baden Baden) és szovjet (fővárosa: Kelet-Berlin) megszállási övezetre.

Mivel a katonai kapituláció után „Németországban nincs olyan központi kormány vagy hatóság, amely vállalhatná a rend fenntartásának, az ország igazgatásának és a győztes hatalmak követeléseinek teljesítésének felelősségét”, a szövetségesek átveszik a legfőbb hatalmat Németországban, ideértve a „német kormány, a német Wehrmacht-főparancsnokság és minden tartományi, községi és helyi kormány vagy hatóság jogkörét”, amely azonban nem jelenti Németország annektálását – jelentette ki a négy nagyhatalom 1945. június 5-i közös nyilatkozatában. Nagy-Berlint a szövetségesek négy megszállási szektorra osztották, s területét a Szövetséges Kommandatúra irányította.⁵

A britek és az amerikaiak – szovjet sürgetésre – kiűrtették Szászországot, Tübingiát és Mecklenburg részeit, ahova a szövetségesek 1944. szeptemberi közös megállapodása ellenére nyomultak be, s e területeket 1945. július 1-jén átengedték a szovjet ellenőrzésnek. A három nyugati hatalom ellenszolgáltatásként elfoglalhatta berlini szektorait. Július 10-én francia csapatok nyomultak be a Saar-vidékre, amelyet elhagytak az amerikai csapatok.

A szövetségesek a különböző stratégiákat már az Atlanti Chartában, a casablancai konferencián, a londoni székhelyű EAC-ban, a teheráni konferencián és a jaltai nyilatkozatban részben már kidolgozták, eltérő megszállási politikájukat mégis maguk és a németek is hosszú ideig ideiglenesnek tekintették. E vonatkozásban a német megosztás majd csak a hidegháborús tömbök kialakulásával tűnt véglegesnek.

A potsdami konferencia

■ A „három nagy” 1945. július 17-én a Potsdam melletti Cäcilienhof kastélyban megrendezett konferenciája⁶ elsősorban a jaltai irányvonalakat pontosította az időközben teljesen megszállt Németországban. Utasításai előírták az ország teljes leszerelését és demilitarizálását, s a haditermelésre felhasználható egész német ipar megsemmisítését vagy ellenőrzését. A politikai elvek között megállapodtak a korábban elfogadott náciatlanításban, amely a nemzetiszocialista párt szervezetei és intézményei feloszlátásáról, a háborús bűnösök bíróság elé állításáról és internálásáról intézkedett, akik veszélyesek lehetnek a megszállásra vagy annak céljaira. A konferencia határozatai az ország közigazgatását a politikai berendezkedés decentralizálására és a helyi szervek felelősségérzetének növelésére alapozták. A demokratikus elvek szerint egész Németországban vissza kívánták állítani a helyi önkormányzatot, részben választott tanácsok útján, a katonai biztonsággal és a katonai megszállás céljaival összeegyeztethetően.

Potsdamban ideiglenesen szabályozták a keleti német határokat. Az ideiglenes lengyel kormány heterogén összetétele ellenére egyhangúan kiállt az Odera–Neisse-vonal mellett. A határozat elfogadásával jelentős részt kivontak abból a német területekből, amelyből a gazdasági jóvátételeket fedezni lehetett, mivel fontos mezőgazdasági vidékek és az egyik legjelentősebb szén- és vasérctermelő terület, Felső-Szilézia is hozzá tartozott. A három kormányfő egyetértett abban, hogy Lengyelország nyugati határainak békekonferencián történő végleges rögzítéséig az Odera–Neissétől keletre fekvő területek Danzig egykori szabad várossal együtt a lengyel állam igazgatása alá kerülnek, de „e vonatkozásban nem lehet a németországi szovjet megszállási övezet részének tekinteni”. A lengyel állam így hozzávetőlegesen 200 kilométerrel Nyugatra tolódott. A konferencia megnyitásakor az amerikaiak és az angolok egyé-

ként befejezett tények előtt álltak, mivel a Szovjetunió az említett területeket már lengyel igazgatásnak rendelte alá, maguk pedig megszállták a kelet-poroszországi Königsberg városát és közvetlen környékét.

A potsdami konferencián megállapodtak a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt többmillió német lakosság vagy egy részének Németországba telepítéséről. A potsdami konferencia Németországon túlmutató, legvitatottabb témája a háborús jóvátétel és Európa gazdasági újjáépítése volt. Jóllehet Sztálinnak nem sikerült a Jaltában megnevezett összeget felvételni a potsdami dokumentumba, az egyezmény azonban leszögezte, hogy a Szovjetunió jóvátételi igényeit az általa megszállt övezetből történő elszállításokkal, valamint a megfelelő külföldi német befektetésekből elégíti ki. A Szovjetunió pedig saját részéből kárpótolja Lengyelországot. Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a jóvátételre jogosult többi ország jóvátételi igényeit a nyugati övezetektől és a megfelelő külföldi német befektetésekből fedezi. Arról is megállapodtak, hogy a Szovjetunió a saját megszállási övezetéből kapott jóvátétel kiegészítéseként a nyugati övezetektől is kap jóvátételt; a német békegazdaság számára nem szükséges és a nyugati övezetektől elszállítandó, felhasználásra alkalmas és komplett ipari berendezések 15%-ának fejében azonos értékű élelmiszert és más terméket szállít. Ezen túlmenően „10%-át a német békegazdaság számára nem szükséges és a nyugati övezetektől elszállítandó ipari berendezéseknek oly módon, hogy ezt a szovjet kormánynek jóvátétel címén, fizetés vagy bármilyen más ellenszolgáltatás nélkül adják át”. A jelentős német külföldi követelésekről megállapították, hogy a Szovjetunió ilyenekre csak Bulgária, Finnország, Magyarország, Románia és Kelet-Ausztria esetében jogosult; a világ többi országában lévő német érdekeltségek érintetlenek maradtak. Együttal az Egyesült Államok és Nagy-Britannia lemondott az itt lévő német aktívákról. Rögzítették azt is, hogy a szovjet kormány nem tart igényt a szövetséges csapatok által Németországban zsákmányolt aranyra.⁷

A szövetségesek Németország-politikájában 1945 tavaszától alapvető változások körvonalazódtak, s frissen felfedezett érdekeik biztosítékát valamennyien az egységes Németországban kezdték megtalálni. A Szovjetunió azért vetette el az ország feldarabolását, mert biztonsági érdekéből egész Németországot látómezejébe vonta, s magas jóvátételre törekedett. A britek hagyományos európai egyensúlypolitikájukhoz való visszatéréssel kívánták távol tartani a Szovjetuniót a közép-európai térségtől, s ebben fontos szerepet szántak a gazdaságilag erős, politikailag stabil Németországnak. Az Egyesült Államok – erős brit sugallatra – felismerte, hogy politikai és gazdasági okokból érdekelt a hozzá baráti szálakkal kötődő Európában, s globális egyensúlypolitikáját ki kell egészíteni az európai egyensúlyi rendszerrel, amelyben Németországnak kulcsszerepet tulajdonított. Ezért egyre határozottabban vallotta Németország gazdasági és politikai egységének megőrzését, s föderációs berendezkedést sürgetett.⁸

Német hadifoglyok

■ 1945-ben összesen 11 millió német katona volt hadifogságban, s közülük ötmillió viszonylag gyorsan szabadlábra került. A háború utolsó heteiben egyedül az amerikaiaknak négy millió német katona adta meg magát. Ellátásuk komoly problémát jelentett a megszállóknak. Az Egyesült Államok több mint 700 000 német hadifoglyot átadott a franciáknak országuk újjáépítésére. Közülük ötvenezret kényszermunkásként aknaszedésre köteleztek. Sokan kemény körülmények között a bányászatban dolgoztak, s csak 1948-ban térhettek haza. A norvégok is aknaszedésre használták őket, ahol 1945. augusztus végéig 275-en vesztették életüket. A szovjet hadifogság-

ba kerültek 30%-a halt meg, s az utolsó tízezer Adenauer kancellár közbenjárására csak 1956-ban tért haza.

A háború utáni időszak társadalmát nem csak az értékvesztés jellemezte. A hitleri állam elitje öngyilkos lett, elmenekült, börtönben vagy internálótáborban ült. A városok és falvak megszokott utcaképéhez tartoztak a hadirokkantak és az asszonyok, akik a romeltakarításban, a közigazgatásban és az üzemekben a férfiak helyére léptek. A háború végén a győztesek hadifogságában több mint nyolcmillió német tartózkodott, közülük egy éven belül ötmillió hazatért. A Wehrmacht egykori tagjai közül másfél millió eltűnt, s a Vöröskereszt keresőszolgálata végül több mint egymillió főt halottnak nyilvánított. Mivel a szövetségesek megállapodtak arról, hogy a német hadifoglyok egy részét bevonják az újjáépítésbe és az okozott károk helyreállításába, az amerikaiak és a britek hozzávetőlegesen egymillió hadifoglyot átadtak Franciaországnak.

A romeltakarító asszonyok

■ A második világháborúban 131 német várost ért többszöri súlyos légitámadás. Ennek során majdnem 5 millió lakás teljesen vagy részben megsemmisült. Az 1942-ben 4,5 milliós város 1945 augusztusában csak 2,8 millió lakossal rendelkezett. A bombakárosult lakosságot pincékben és barakk-táborokban helyezték el.

A háború alatt bevezetett jegyrendszert továbbra is fenntartották. Az általános élelmiszerelosztás azonban elégtelen volt s kevés az ennivaló. Az első hetekben sokan éhen- vagy szomjan haltak, főleg a csecsemők és kisgyermek, mert nem volt tej. A szövetséges megszálló hatalmak berlini szektoraikban új élelmiszerjegyeket bocsájtottak ki, amelyeket a munka nehézségi fokának megfelelően I–V. kategóriába soroltak. Az adagokat hetenként újra rögzítették.

Az amerikai büntetési filozófia értelmében 1946 júniusáig tilos volt amerikai CARE-csomagokat (*Cooperative for American Remittances for Europe*) az éhező németeknek küldeni. A megszállt Németországban lévő amerikai háztartásoknak megtiltották, hogy a háztartási alkalmazottaknak ételmaradékot juttassanak; minden felesleges élelmiszert meg kellett semmisíteni vagy élvezhetetlenné tenni. Rövidesen virágzott a feketepiac.

A szovjet Bersarin városparancsnoksága alatt Berlinben a 14–65 év közötti férfiakat és a 15–50 év közötti nőket romeltakarításra kötelezték, akik jobb élelmiszerjegyeket kaptak. Németország újjáépítésének fő terhére éppen ezek a legendás romeltakarító asszonyok viselték.⁹ A romeltakarítási munkákra való kényszertoborzás nyomán a szovjet csapatok 14 napon belül megtisztították az utcákat. Ugyanakkor a szovjet megszállás során a katonák német nők százezreit erőszakolták meg. 1945 májusában Berlinben kb. 1000 öngyilkosság történt.

Háborús jóvátételek

■ A szovjet megszállási övezet fejlődése korán eltért a nyugati övezetekétől; mindez a jóvátételi politikában jelentkezett először. A szovjet megszállási övezetben a 10 milliárd dolláros jóvátétel keretében intenzív ipari leszerelés indult, mivel a nemzetiszocialista Németország elleni küzdelem fő terhére a Szovjetunió viselte, s ő károsodott legjobban; a háborúban 22 millió katona és polgári személy halt meg. Egyedül Szászországban 1945–1946-ban 1000 üzemet szereltek le, s 1947. márciusig 12 000 km vasúti sínt is felszedtek, többnyire elveszítve a második pályát. A folyó termelésből az egész megszállási időszak alatt hétmilliárd dollár értékű áruszállításra került sor (a három nyugati övezetben 0,13 milliárd), s a leszerelt ütemek értéke

2,6 milliárd dollárt tett ki (nyugaton 0,6 milliárdot). A Szovjetunióba irányuló jóvátételi szállításokat az 1953. júniusi berlini felkelés után szüntették meg. 1946. március 31. – 1947. augusztus között pedig Németország nyugati megszállási övezeteiből is – élelmiszerért cserében – 11 100 tonna ipari berendezést szállítottak a Szovjetunióba.¹⁰

Menekültek és hazájukból elüldözöttek¹¹

■ A kisebbségi probléma megoldására – az etnikai homogenitás elvét vallva – az első komolyabb kitelepítési javaslatot 1941 szeptemberében Eduard Beneš, a londoni csehszlovák emigráns kormány elnöke juttatta el a brit kormányhoz, amely 1942 nyarán értesítette, hogy nincs kifogása a szudétanémetek kitelepítése ellen. A szovjet és amerikai egyetértés 1943 júniusában érkezett meg. A terv eredetileg csak a „hűtlen” németekre és az „ötödik hadoszlop” tagjaira vonatkozott. Rövidesen azonban a lengyel és jugoszláv „élettér”-telepésekre is kiterjesztették, jöllehet legtöbbször a visszavonuló német csapatokkal eltávozott. Felvetődött az erdélyi német kisebbség kitelepítése is. 1943 júliusában Beneš értesítette kormányát, hogy Roosevelttel „egyetértett a kelet-poroszországi, erdélyi és csehszlovákiai kisebbségi lakosság áttelepítésével”.¹²

Az érintett országok „veszélyeztetettségük” csökkentése érdekében mind nagyobb tömegeket vontak a kitelepítendőkhöz. Végül pedig kiterjesztették az egész kisebbségre, azzal az indokkal, hogy a német kisebbség potenciális veszélyt jelent államukra. A szövetségesek a németek kitelepítését a Szudéta-vidékről és más csehszlovák területekről a „hűtlenség” kollektív büntetéseként támogatták, az Odera-Neissétől keletre élő németek kitelepítése pedig egyértelműen az új lengyel határok kialakításának mellékterméke lett. Sztálin már a teheráni konferencián nem hagyott kétséget afelől, hogy a Szovjetunió megtartja a Molotov-Ribbentrop-paktum után 1939 szeptemberében elfoglalt lengyel területek felét. Mivel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezetői erkölcsi kötelességüknek tekintették Lengyelország kártérítését, Németország rovására területi bővítést kínáltak fel számára északon (Kelet-Poroszország és Danzig) és nyugaton (Felső-Szilézia).¹³

A menekülés, az evakuáció, majd az 1940-es évek végéig tartó „szervezett” és „humánus” kényszeráttelepítés és évszázados lakóhelyükről való elűzés során 14-15 millió német indult útnak. Útközben több mint 2 millió polgári lakos elpusztult, így Németország nyugati megszállási övezeteiben (a későbbi NSZK-ban) 8 millió, Németország szovjet megszállási övezetében (a későbbi NDK-ban) pedig hozzávetőlegesen 4,5 millió kezdte újra életét.

A sajtó

■ A szövetséges csapatok megszállási területeiken újságokat adtak ki, hogy a lakosságot ellássák a fontos információkkal. A nyugati övezetekben ezek az 1940-es évek végéig licenckiadásban jelentek meg, hogy elejét vegyék a nácik és a demokrácia ellenfelei publicisztikai tevékenységének. A szovjet katonai igazgatás pedig a nyomdapa-pír juttatásával biztosította a publikációk kommunista színezetét.

Az *Aachener Nachrichten* 1945. január 24-én jelent meg, s lett az NSZK legrégebben megjelenő újsága. Az amerikai katonai igazgatás az első licenctet 1945. augusztus 1-jén adta ki a *Frankfurter Rundschau*-nak; a *Süddeutsche Zeitung* 1945. október 6-án jelent meg Münchenben. Az Axel-Springer kiadó a *Hörzu* műsorfüzettel kezdte meg felemelkedését. A *Neues Deutschland* Berlin szovjet szektorában 1946 áprilisban jelent meg. A *Die Welt* és a *Die Zeit* 1946-tól, a *Der Spiegel* 1947-től jelent meg a nyugati szektorokban.

■ Mivel a náci pártnak 8,5 millió tagja volt, a szövetségesek megállapodása értelmében Németország politikai tisztogatását a „nácitlanítás” formájában kellett végrehajtani. Az Ellenőrző Tanács csak 1946 októberében adta ki irányelveit az aktív nácik, illetve a náci rendszer segítőinek és hasznélvezőinek kezeléséről, akiket öt csoportra osztott: 1. főbűnösök, 2. terheltek (aktivisták, militaristák és hasznélvezők), 3. kevésbé terheltek (próbára bocsájtott csoport), 4. szimpatizánsok, 5. felmentettek (a fenti csoportok azon tagjai, akik az esküdtszék előtt bizonyították ártatlanságukat).

A nácitlanítás az egységes rendelkezés ellenére az egyes övezetekben eltérően folyt. A nyugati övezetekben erkölcsi és bürokratikus szigorukkal az amerikaiak álltak az élen; a brit övezetben a tisztogatást kevésbé szigorúan kezelték, a franciában pedig területi eltérések és éles irányváltások jelentkeztek. A politikai tisztogatást legnagyobb lendülettel az amerikaiak kezdték meg, hogy az övezetükben élő egykori nácikat eltávolítsák a közéletből és a gazdaságból. A politikai tisztogatás lendülete 1948 tavaszától eltűnt, s a hatóságok az eljárások gyors lezárására törekedtek.

A nácitlanítást legkövetkezetesebben és leggyorsabban a szovjet megszállási övezetben hajtották végre, rövidesen azonban figyelemmel voltak az újjáépítésben nélkülözhetetlen szakemberekre. Az egykori nácik számára internálótáborokat rendeztek be, ahova rajtuk kívül az új társadalmi átalakulás ellenfeleit (szociáldemokraták, liberálisok és konzervatívok) is zárták. Teljesen megtisztították az igazságügyi apparátust; a kieső bírósági személyzet pótlására 6-9 hónapos népbírósági kurzusokat indítottak. Azonban mindinkább tért hódított a rehabilitáció gondolata. 1948 márciusában a szovjet katonai adminisztráció lezárta a politikai tisztogatást; addig 520 734 személyt távolítottak el állásából és funkciójából.

Demokratikus politikai pártok és szabad szakszervezetek

■ A potsdami egyezmény a német politikai berendezkedés decentralizálására törekedve engedélyezte a demokratikus politikai pártok és a szabad szakszervezetek megalakítását. Mivel a szövetségesek fenntartották maguknak a közéleti személyek kiválasztásának jogát, részben maguk formálták a párt- és szakszervezeti vezetés arculatát, s az első hónapokban eltérő gyakorlatot folytattak: önkényesen megtűrték vagy tiltották a pártalakításokat. A kezdeményezést 1945 júniusában a szovjetek vetették kézbe, amikor – az akkor még teljesen általuk ellenőrzött – Berlinben négy párt alakítását kezdeményezték az alábbi sorrendben: Németország Kommunista Pártja (KPD), Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD), Kereszténydemokrata Unió (CDU), Németország Liberális–Demokrata Pártja (LDPD). Lépésükkel így a szovjet megszállók a német pártstruktúrát is előrevetítették, s a négy blokkpárt – saját övezeten túlmutató – szoros kooperációját szorgalmazták. A szovjet pártalakítási döntés azonban gyorsan véget vetett a német polgári politikusok Labour-típusú pártalakítási terveinek és a két munkáspárt jogosultságának. A szovjet nyomásra 1946 tavaszán váratlanul végrehajtott pártegyesítés (Németország Szocialista Egységpártja – NSZEP) pedig diszkreditálta a nyugati övezet minden hasonló kísérletét.

Az 1945–1946-ban újjáalakított szakszervezeti mozgalom a weimari köztársaság négy irányzatát képviselte, s megfelelt a pártok blokk-konceptiójának. A szakszervezetek együttműködését a nyugati övezetekben is támogatták. Az egységes szakszervezet alakítása megfelelt az általános nemzetközi fejlődési tendenciának, ugyanakkor az amerikai és brit konzervatív katonai erők a nagyobb, lehetőleg apolitikus szakszervezeti szervezetek alakítását támogatták. Szervezeti engedélyezésük lassan haladt, mert a szövetségesek a weimari köztársaság egykori befolyásos, a szociális part-

nerséget szorgalmazó szakszervezeti funkcionáriusok hazatérésére vártak. Az új szakszervezeti szövetség 1947 áprilisában alakult meg, egyelőre csak a brit övezetben. A Német Szakszervezeti Szövetség (DGB) 1949. októberi országos megalakulásáig szakmai szövetségeket csak tartományi szinten engedélyeztek.¹⁴

A potsdami konferencián kilátásba helyezett békeszabályozás a hidegháborús politika kialakulása miatt elmaradt. Németország négyhatalmi felelősségének egyedüli jogi alapját fél évszázadon keresztül az 1944–1945. évi, több vonatkozásban pontatlan és homályos megállapodások alkották.

A nürnbergi per (1945–1946)

■ A szövetségesek már 1942 elején kijelentették, hogy egyik legfőbb céljuk a háborús bűnökért felelősök bírói úton való elítélése. 1943 őszén a Németországgal hadban álló 17 ország létrehozta az Egyesült Nemzetek háborús bűnöket vizsgáló bizottságát. A győztes hatalmak közös bírói testületének felállítását az Egyesült Államok kezdeményezte. A négy nagyhatalom képviselőiből álló Nemzetközi Katonai Törvényszék 1945. november 20-án Nürnbergben kezdte meg munkáját. A bíróság illetékessége kiterjedt: a béke elleni bűntettekre; a háborús bűncselekményekre; az emberiség elleni bűntettekre; és az összeesküvés bűntettére. A per 403 nyilvános ülés után 1946. szeptember 30-án fejeződött be, s az ítélethirdetésre október 1-jén került sor. Tizenkét vádlottat halálra, hetet börtönbüntetésre ítélték, hármat pedig felmentettek. Az ítélet bünszervezetnek minősítette az SS-t, az SD-t, a Gestapót és az NSDAP politikai szervezetét, de nem minősítette annak a birodalmi kormányt, az SA-t, a vezérkart és a hadsereg-főparancsnokságot. Göring az ítélethirdetés után öngyilkosságot követett el, Bormannt pedig távollétében ítélték halálra. Gustav Kruppot súlyos betegsége miatt megkímélték a pertől. Az ítéleteket október 16-án végrehajtották.

A nürnbergi per és ítélet kapcsán már akkor, de később is számos jogi aggály merült fel.¹⁵ A perek lefolytatása és a nemzetközi jog mellőzésével az 1945. augusztus 8-ai londoni négyhatalmi egyezményhez csatolt statútumra épülő eljárás egyértelművé tette, hogy győztesek bíraskodnak vesztesek felett. A statútum tételesen megjelölte a bíróság számára azt a törvényanyagot, amellyel megítélheti a bűntetteket. A bíróság *sui generis*, egyedi célú, többek megállapodásával kívülállók ellen létrehozott szerv, a megszálló szövetségesek közös bírósága volt, hiszen Németország nem járult hozzá egy államhatalmak feletti szerv felállításához.

A német védők a béke elleni bűntettek kapcsán sikertelenül érveltek azzal, hogy az eljárás alapja egy *ex post facto*, tett után alkotott visszaható erejű törvény, hiszen a második világháború kitörésekor még nem volt érvényben ilyen kötelező nemzetközi normatíva. Ennek híján pedig nincs bűncselekmény és büntethetőség. Vitatták a parancsra elkövetett cselekmény megítélését is, hiszen a korábban érvényes nemzetközi jog szerint a harci erők beosztottjai nem büntethetők, ha cselekményüket parancsra követték el. A szövetségesek azonban 1944-ben eltörölték a parancsra cselekvők jogi védelmét.

További jogi problémát jelentett az ún. *tu quoque* (te is) elve, amely szerint azonos cselekményeket azonosan kell megítélni. A védelemnek mindössze a tengeri hadviselés ügyében sikerült ezt az elvet érvényesíteni Raeder és Dönitz tengernagy javára. Nimitz tengernagy, az Egyesült Államok csendes-óceáni flottájának parancsnoka ugyanis kijelentette, hogy az Egyesült Államok a Csendes-óceánon hadba lépése kezdetétől korlátlan tengeralttjáró-háborút folytatott. A te is elv közvetve érvényesült akkor, amikor a V1- és V2-hadműveleteket, valamint Rotterdam, Coventry és London légi bombázását nem vették be a vádiratba a német városok (főleg Hamburg

és Drezda) angol–amerikai, hadműveletileg céltalan szőnyegbombázására tekintettel. A perben a németeket vádolták a lengyel hadifoglyok és értelmiség Katyńban történt lemészárlásával. A per folyamán a vád tarthatatlannak bizonyult, s végül az ítélet egyetlen szóval sem említette Katyńt. A vádiratban nem szerepelt, hogy Lengyelország megtámadására nem kerülhetett volna sor az 1939. augusztus 23-i német–szovjet megnevezési szerződés és annak titkos záradéka nélkül. Továbbá, hogy a Szovjetunió 1939-ben provokátlanul támadást indított Lengyelország és Finnország ellen, 1944-ben Bulgária, majd 1945-ben Japán ellen.

A statútum 6. cikke a polgári lakosság ellen a háború előtt vagy annak folyamán elkövetett bűncselekményekre vonatkozott, azzal a céllal, hogy nemzetközi jogi bűncselekménynek minősüljenek a zsidóüldözések és népirtások. A visszaható hatályú büntetendőség itt legfeljebb formailag merülhetett fel, hiszen e megtorló bűnököt minden korban minden nép jogrendje büntette. Nyilvánvaló volt, hogy a nácik tömeges zsidó, cigány és egyéb kisebbségek irtását meg kellett torolni. De Nürnbergben sohasem tárgyalták a több mint 14 millió német egy időben zajló elűzését korábbi hazájából: Kelet-Poroszországból, Pomerániából, Sziléziából, a Szudéta-vidékről és máshonnan. Éppenséggel anakronizmusként is hathatott, hogy két nappal a londoni statútum aláírása előtt – amelyben meghatározták az emberiség elleni bűntett fogalmát – dobták le Hirosimára az első atombombát.

A későbbiekben – a hatalmi politikát figyelmen kívül hagyva – az is felmerült, hogy erkölcsileg egyáltalán ki volt jogosult ítéletet mondani. Hiszen a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot és Bulgáriát, s két évig Németország szövetségese volt, Katyńban lengyel tisztakat mészárolt le, hét nemzetiséget deportált hazájából, s katonái civilek ezreit ölték meg. Vichy-Franciaország gyakorlatilag a náci Németország szövetségese volt. Az Egyesült Államok 1939. szeptemberi semlegességi nyilatkozata megszegte az 1928-ban aláírt Kellogg–Briand-paktumot, s nem tett különbséget az agresszor Németország és az áldozat Lengyelország között. Voltaképpen csak Nagy-Britannia és Lengyelország volt maradéktalanul jogosult a nácik elítélésére, hiszen egyedül ők harcoltak kezdetől fogva Hitler ellen.

A nürnbergi ítéletet az ENSZ 1946. decemberi közgyűlése nemzetközi jogi érvényűnek nyilvánította, bizottsága pedig 1950-ben megfogalmazta az általánosan érvényesítendő hét „nürnbergi elvet”: a személyes felelősség elvét; azt, hogy a nemzetközi jog erősebb a nemzeti jognál; a felségjog elve nem biztosít mentelmet; felsőbb parancs nem mentesít; mindenkit törvényes eljárás illet meg; meghatározta a béke, a háború és az emberiség elleni bűncselekményeket; megállapította, hogy e cselekmények támogatója nemzetközi jogsértésben vétke.¹⁶

■ JEGYZETEK

1. Az Európai Tanácsadó Bizottság tevékenységét lásd Fülöp Mihály: *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945). A genesis és az olaszországi precedens.* Múltunk 2005. 2. sz. 4–35, illetve Uó: *Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945).* II. *A németországi megszállási övezetek.* Múltunk 2005. 2. sz. 4–40.
2. Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990).* Aula Kiadó, Bp., 2004. 317.
3. Uo. 317–318.
4. Lutz Niethammer: „http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Deutschland_1945_bis_1949&oldid=136492508”
5. Németh István –Tollas Gábor (szerk.): *Berlin, a megosztott város.* ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2008. 51–52.
6. A potsdami konferencia dokumentációjához lásd Gisela Biewer (bearbeitet): *Dokumente zur Deutschlandpolitik. II. Reihe.* Band I. *Die Konferenz von Potsdam.* Erster Drittelband. Hrsg. vom Bundesminister des Innern. Alfred Metzner Verlag, Kriftel, 1992. A három hatalom közleményét a berlini konferenciáról (1945. augusztus 2.) lásd Németh István (válogatta): *A német kérdés 1945–1990.* Dokumentumgyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003. 23–36, illetve Németh István – Tollas Gábor (szerk.): *Berlin, a megosztott város...* i. m. 53–58.
7. Németh István – Tollas Gábor (szerk.): *Berlin, a megosztott város...* i. m. 58.
8. Németh István: *Németország története...* i. m. 322–323.
9. Uo. 333–334.
10. Uo. 335.

11. A német lakosság meneküléséről és elűzetéséről lásd *Dokumentation der Vertreibung der deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Band I–V. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München, 1984; Eckart Thurich: *Schwierige Nachbarschaften. Deutsche und Polen – Deutsche und Tschechen im 20. Jahrhundert*. Eine Darstellung in Dokumenten. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln, 1990; Wolfgang Benz (Hrsg.): *Die Vertreibung des Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1996; Alfred M. de Zayas: *Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen. Vorgeschichte, Verlauf, Folgen*. dtv, München, 1980; Zielbauer György: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–1948*. Országos Német Önkormányzat, Bp., 1996; Guido Knopp: *A nagy menekülés. Az elűzöttek sorsa*. Mérték Kiadó, Bp., 2004; *Földönfutók Európában*. In: Németh István: *Németország története...* i. m. 356–365.
12. Alfred M. de Zayas: i. m. 31.
13. Németh István: *Németország története...* i. m. 357.
14. Németh István: *A német konzervativizmus és a német nemzeti újjáépítés, 1940–1946*. In: Feitl István – Földes György (szerk.): *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Tanulmányok. Napvilág Kiadó, Bp., 2005. 95.
15. Heinrich August Winkler: *Németország története a modern korban*. II. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 114–115.
16. Németh István: *Németország története...* i. m. 329–333.

